

Заняття 2 (Lectio secunda)

Ф О Н Е Т И К А (PHONETICS) ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ (Alphabetum Latinum)

Латинський алфавіт відомий кожному, хто вивчав або вивчає одну з класичних європейських мов. Творцями алфавіту традиційно вважають фінікійців, у яких запозичили його давні греки, а від греків (ймовірно через етрусків) і латиняни. Фінікійські букви виникли в результаті схематичного зображення відомих істот і предметів, чиї назви починалися з відповідних звуків. Наприклад, бик фінікійською мовою вимовлявся „алеф”, будинок „beth”, верблюд „gimel”.

Рисунок бичої голови з великими рогами ліг в основу графічного зображення букви „a” і дістав грецьку назву „alpha – альфа”.

Рисунок даху будинку з однією стіною – це буква „b” (гр.beta – бета) , а схематичне зображення горбатого верблюда – це буква „g” (гр.gamma – гамма) і т.д.

Латинські племена, використавши грецький алфавіт, настільки удосконалили його, що штучні спроби внести в нього якісь зміни ні до чого не привели. Цей алфавіт до завоювання римлянами Греції в 146 р. до н.е. налічував 21 літеру. Але потреба транслітерації широко запозичуваних грецьких слів вимагала внести в нього дві літери грецького алфавіту: **y та z**. Вони вживалися лише в словах грецького походження, щоб передати звуки, невластиві латинській мові. Наступне доповнення латинського алфавіту відбулося у 8-9 ст., коли поширюється розмежування **j та u** як варіантів наявних літер **i та v**. **Остаточне розмежування літери v та u відбулось протягом наступних декількох століть, а розмежування літери i та j не завершене ще й сьогодні.**

У більшості латинських словників та підручників латинської мови (за винятком медичної літератури) в європейських країнах літера **j** не вживається. Не було в класичному латинському алфавіті і букви **w** (дубль ve). Вона почала поширюватись з 16 ст. для передачі звука **v** у географічній назвах і власних іменах та прізвищах. Отже, у класичну епоху латинський алфавіт складався з 24 літер. Латинь цієї епохи традиційно вивчається в зарубіжних і вітчизняних навчальних закладах і донині. Вивчаючи вимову букв латинського алфавіту, слід мати на увазі, що латинська мова не є рідною мовою ні для кого з наших сучасників, і тому - артикуляція і вимова звуків, фонетичні особливості класичної латини не можуть бути достеменно встановлені. Правила читання літер латинського алфавіту порівняно з античними часами зазнали певних змін. Це зумовлено тим, що в середні віки латина вживалася паралельно з новими західноєвропейськими мовами, адаптуючись до їх фонетичних особливостей. Справжню античну вимову можна лише приблизно реконструювати на основі деяких побічних даних, а саме: вимова романських мов, які в багатьох випадках зберегли риси давньої латинської вимови; транскрипція латинських слів грецькими буквами і грецьких латинськими; описи артикуляції звуків латинської мови, зроблені стародавніми римськими філологами, та деякі інші. Читання релігійних текстів та молитв, яке вечорами передається з Ватикану, не може служити зразком класичної вимови, бо в ньому помітний вплив сучасної італійської мови, наприклад, вживання звука [ч].

На сьогодні латинським алфавітом користується більшість народів світу: майже вся Європа (за винятком росії, України, Білорусії, Болгарії, Греції, Грузії, Вірменії, Македонії, Сербії, Чорногорії), вся Америка, Австралія, майже вся Африка, Туреччина, Індонезія, Філіппіни та ін.

ВИМОВА ГОЛОСНИХ

Як відомо, звуки поділяються на голосні і приголосні.

У латинській мові є шість голосних: а, е, і, о, у, які вимовляються як відповідні звуки в українській мові: amor [áмор] – кохання; emere [éмере] – купувати; opera [óпера] – праця; unus [úнус] – один; lira [лі́ра] – ліра. Літера і вимовляється як українське [і] або [й]: як [і]: як [й]: у більшості випадків: ignis [íгніс] – вогонь lis [ліс] – сварка, суперечка ceteri [цéтері] – інші, останні а) перед голосним на початку слова або складу: ius [юс] – право, влада; adiutor [адйúтор] – помічник; б) між голосними: maior [ма́йор] – більший, старший

ВИМОВА СПОЛУЧЕНЬ ГОЛОСНИХ

латинській мові є два типи сполучення двох голосних – дифтонги і диграфи. Дифтонги – це дві голосні, що становлять один склад.

ДИФТОНГИ

Дифтонги au та eu вимовляється як [ау, еу], де [у] є нескладовим і вимовляється як українське [в]: aurum [áўрум] – золото, australis [аўстрáліс] – південний; eulogia [еўлóгіа] – дарунок; eunipus [еўрі́пус] – протока. Але частіше голосні е + у не складають дифтонг, і тоді кожен голосний утворює свій склад: de-us, ge-us, te-us. Дифтонг еі зустрічається рідко, вимовляється як [ей]: hei [гей] – гей!

ДИГРАФИ

Диграфи – це дві голосні, що вимовляються як один звук. Диграф ae вимовляється як українське [е]: aega [éра] – ера. Диграф oe в українській мові за відсутності відповідного звука вимовляється як [е], в німецькій як [ö] , французькій як [eu,ø:], в англійській як [ə:]: moecha [мéха] – звабниця, розпусниця. В учбовій практиці при традиційній вимові збереглася пізня монографічна вимова ae і oe як [е]; при класичній – дифтонгічна. Якщо ae, oe не утворюють диграфи, тобто кожен голосний вимовляється окремо, то над літерою е ставляться дві крапки (трема) або горизонтальна риска (знак довготи): aër, aêr [áер] – повітря; роëта = роëта [поëма] – поема, вірш. Окрема вимова двох голосних збереглась у подібних випадках у всіх сучасних романо-германських та слов'янських мовах.

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ

Приголосних у латинській мові 18. Більшість із них вимовляються як в українській мові. Пояснення потребують лише окремі з них. Літера с в класичному періоді у всіх положеннях читалася як [к]. З IV ст. н.е. в залежності від того, які звуки йдуть за нею, спостерігається двояке читання цієї літери:

як [к]

1. Перед голосними а, о, у : caput [ка́пут] - голова cor [кор] – серце cura [ку́ра] – турбота
2. Перед приголосними та в кінці слова: clam [клям] – таємно lac [ляк] – молоко

як [ц]

1. Перед голосними е, і, у: cena [цéна] – обід cibus [ці́бус] – їда cymbalum [цімба́люм] – цимбали
2. Перед диграфами ae, oe: caesus [цéкус] - сліпий coetus [цéтус] – збори, громада

Літера **k** вживається тільки в словах нелатинського походження, найчастіше грецького, а також у прізвищах, які в рідній мові мають k, наприклад: гр. kephale [кефа́ле] – голова, krater [кра́тер] – чаша, Kavun [каву́н] – Кавун, Kadar [ка́дар] – Кадар.

Літера **l** вимовляється м'яко, як у німецькій, французькій або італійській мовах: labor [ля́бор] – робота, праця; lepus [лэ́пус] – заєць; lucerna [люце́рна] – світло, світильник.

Літера s вимовляється як українське [с] або [з]:

як [с]:

1. у більшості випадків: sol [со́ль] – сонце
hostis [го́стіс] – іноземець, ворог
civis [ці́віс] – громадянин
fossa [фо́сса] – рів, яма, канал
potens [по́тенс] – міцний

як [з]:

1. між голосними: lusus [лю́зус] – гра, жарт
2. між голосною і літерами m, n, r:
organismus [органі́змус] – організм
sensor [це́нзор] – цензор
universus [уніве́рзус] – цілий, весь

Якщо приголосні m, n належать до префікса, то наступне s вимовляється як українське [с]:
consilium [консі́лійум] – нарада, зустріч; circumsonare [цірку́мсона́ре] – звучати навколо, лунати;
insanus [інса́нус] – божевільний, несамовитий.

Літера x може вимовлятися як українське [кс] або [кз]: як [кс]: як [кз]: у більшості випадків:
xiphos [ксі́фос] – меч radix [ра́дікс] – корінь між голосними, другий з яких наголошений:
exacte [екза́кте] – точно, докладно exemplar [екзе́мпляр] – зразок, примірник

Літера z може вимовлятися як українське [з] або [ц]: як [з] як [ц] у більшості випадків: zona [зо́на] – пояс, зона oгуza [орі́за] – рис у словах негрецького походження: zincum [ці́нкум] – цинк (нім.) influenza [інфлюе́нца] – грип (італ.)

ВИМОВА БУКВОСПОЛУЧЕНЬ

У словах грецького походження зустрічаються сполучення приголосних з придиховим h – ch, ph, rh, th. Ці буквосполучення вимовляються так: ch – як українське [х]: charta [ха́рта] – папір; schola [схо́ля] – школа ph – як українське [ф]: philosophia [фільосо́фія] – філософія rh – як українське [р]: rhetorica [рето́ріка] – риторика th – як українське [т]: thema [те́ма] – тема, предмет.

Сполучення літер ngu перед голосними вимовляється як [нгв], а перед приголосними як [нгу]:
lingua [лі́нгва] – мова, sanguis [са́нгвіс] – кров, але longus [льо́нгус] – довгий, singularis [сі́нгуля́ріс] – одинна

Сполучення літер ngu перед голосними вимовляється як [нгв], а перед приголосними як [нгу]:
lingua [лі́нгва] – мова, sanguis [са́нгвіс] – кров, але longus [льо́нгус] – довгий, singularis [сі́нгуля́ріс] – одинна. Буквосполучення su перед голосними вимовляється двояко: як [св]: як [су]: якщо утворює з наступним голосним окремий склад: suavis [сва́віс] – приємний якщо не утворює з наступним голосним окремий склад: suis [су́ іс] – свині

Буквосполучення ti в класичний період у всіх позиціях вимовлялось як [ті] без пом'якшення. Починаючи з III ст. н. е., перед голосним та диграфом ae почало вимовлятися у більшості випадків як [ці]: gratia [гра́ція] – краса, ласка; ratio [ра́ціо] – рахунок, смисл, думка; divitiae [діві́ціє] – багатство.

Проте вимова [ті] перед голосним ще зберігається у таких випадках: 1) якщо перед ti стоять приголосні s, t, x: bestia [бе́стіа] – звір; Bruttium [бру́ттіум] – місто в Італії; mixtio [мі́ктіо] – змішування; 2) у словах грецького походження: Boeotia [бео́тіа] – область у Греції; 3) у вищому ступені порівняння прикметників (середнього роду) і прислівників: sapientius [сapié́нтіус] – мудріше (сер. рід); citius [ці́тіус] – швидше, altius [а́льтіус] – вище; fortius [фо́ртіус] – сильніше; 4) у родовому відмінку множини іменників: montium [мо́нтіум] – гір (родовий відмінок від mons – гора); mentium [ме́нтіум] – думок (родовий відмінок від mens – думка); Буквосполучення di, ti, ni вимовляються твердо.

ПРАВИЛА НАГОЛОШУВАННЯ

Наголос може бути силовим (динамічним) або музикальним (тонічним). Питання про характер

латинського наголосу в класичну епоху залишається спірним. Більш обґрунтованою є думка, що під впливом грецької мови він був музикальним, тобто підвищувався тон голосу на наголошеному складі. І лише з IV ст. н. е. поступово наголос став силовим, яким він і сьогодні зберігається в сучасних романських та інших європейських мовах. У латинській мові наголошується другий або третій склад від кінця слова. Наголошення залежить, на відміну від української мови, від довготи або короткості голосного в передостанньому складі слова. Якщо цей склад довгий, то він наголошується, якщо короткий, то наголос переходить на третій склад від кінця слова (незалежно від його довготи чи короткості).

Далі наголос не переноситься. Другий склад від кінця слова є довгий:

- 1) Якщо у складі є дифтонг: *lagoena* [лягéна] – пляшка;
- 2) Якщо голосний другого від кінця складу стоїть перед двома або *Lectio prima* (I) - 19 - трьома приголосними: *argumentum* [аргумéнтум], *cylindrus* [цілі́ндрус] – циліндр;
- 3) Перед літерами *x*, *z*: *complexus* [комплéксус] – комплекс, *oryza* [орíза] – рис;
- 4) За природою (такі склади у текстах і словниках позначаються знаком довготи): *amīcus* [амі́кус] – друг, *collega* [коллéга] – колега.

В інших випадках другий склад від кінця слова є коротким, а тому наголос переноситься на третій склад від кінця слова. Третій склад від кінця слова наголошується, якщо голосний другого складу слова стоїть:

- 1) перед іншим голосним або *h* (тобто за положенням): *cinereus* [цінéреус] – сірий, *filia* [фі́ліа] – дочка; *extraho*[éкстраго] – витягую;
- 2) перед буквосполученням приголосних *bl*, *br*, *cl*, *cr* *dl*, *dr*, *pl*, *pr*, *tl*, *tr*, а також *ch*, *ph*, *rh*, *th*, що становлять один звук: *atriplex* [áтріплéкс] – лобода, *termometrum* [термóметрум] – термометр; *arachis* [áрахіс] – арахіс, *philosophus* [філ'óсофус] – філософ;
- 3) якщо в другому складі від кінця слова є суфікси з короткими голосними – *ic*, *id*, *il* *ol*, *ul* : *rusticus* [рúстікус] – сільський, *viridis* [ві́рідіс] – зелений, *gracilis* [гра́ціліс] – стрункий, *viola* [віо́ля] – фіалка, *populus* [пóпулюс] – народ;
- 4) якщо за природою цей склад був завжди коротким: *femina*[фéміна] – жінка, *musculus* [мýскулюс] – м'яз.

П р и м і т к а 1. Якщо голосний другого складу від кінця слова стоїть перед одним приголосним, то він може бути як довгим, так і коротким за природою. У таких випадках слід звернутися до словника, де довгота або короткість голосного цього складу позначається нарядковими знаками: довгий склад (¯), короткий склад (ˇ), наприклад: *secūris* – сокира, *virēra* – гадюка, *gallīna* – курка, *domīnus* – господар.

П р и м і т к а 2. У латинізованих грецьких словах є багато термінів із закінченням – *ia*, в яких *i* може бути довгим або коротким. Якщо *i* походить від грецького дифтонга *ei* , то воно довге: *therapīa* – θεραπεία, *paediatrīa* – παιδιατρεία. Якщо *i* виражає грецьку *i* (йоту), то воно коротке: *anatómia*, *dysentéria*. У словах, запозичених з інших мов, зберігається свій наголос: *cácao*, *kefir*.

П р и м і т к а 3. У словах з частками *que*, *ne*, *ve* наголошується склад перед часткою, наприклад: *omnia* – omniáque, *ille* – illéne, *alia* – aliáve.

П р и м і т к а 4. Про важливість правильного наголошення слів свідчить те, що від наголосу нерідко залежить значення слова, наприклад: *pendēre* – важити, *pendēre* - висіти (пор. укр.: záпал і запáл; прі́клад і прикля́д).

Запам'ятайте латинський алфавіт. Сентенції римського мімографа Публілія Сіра подані в алфавітному порядку:

A micum perdere est damnorum maximum.

B ona opinio tutior pecunia est .

C omes facundus in via pro vehiculo est

D ies diem docet.

E tiam capillus unus habet umbram suam.

F amam curant multi, pauci conscientiam.

G ravissimum est imperium consuetudinis.

H abet suum venenum blanda oratio.

I nvitat culpam qui peccatum praetērit.

Ad K alendas Graecas.

L evis est fortuna, cito reposcit, quod dedit.

M iserrimum est arbitrio alterius vivere.

N egandi causa avaro nunquam deficit.

O ccasio receptus difficiles habet.

P robo bona fama maxima est hereditas.

Q uod vix contingit, veram voluptatem parit.

R ei nulli prodest mora nisi iracundiae.

S ero est in periculis consilium querere.

T imidus vocat se cautum, parum sordidus.

U bi omnis vita metus est, mors est optima.

V etērem ferendo iniuriam invites novam.

*X, Y, Z - ці літери запозичені
з грецької мови у II ст. до н.е.*